

© LÄKARTIDNINGEN

2010-09-07 nummer 36 - Läs artikeln som PDF - Skriv ut

KULTUR

En doktor i den lidande mänsklighetens tjänst

Kerstin Hulter Åsberg

adj lektor i medicinsk historia, institutionen för neurovetenskap, Uppsala universitet

kerstin.hulter.asberg@neuro.uu.se

■ Enköpingsdoktorn Ernst Westerlund (1839–1924) kallades också Mirakeldoktorn. Han blev känd långt utanför Sveriges gränser för sin märkliga förmåga att hjälpa lidande människor. Ingen svensk läkare lär ha haft så många patienter, och han arbetade ständigt. »Att vila är att göra något annat!« var hans valspråk. Han blev hedersdoktor i Lund och i Uppsala. Han fick en statsmannamässig begravning, och en blomma, ett medicinhistoriskt museum och ett sällskap uppkallat efter sig.

Än i dag kan man i en svartvit dokumentärfilm beskåda dr Ernst Westerlunds begravning i Enköping en snöig vinterdag den 3 februari 1924. Begravningsprocessionen uppför Kyrkogatan leds av ärkebiskop Nathan Söderblom och landshövding Hjalmar Hammarskjöld. Gatorna är kantade av svartklädda människomassor. Extratåg har satts in för att transportera alla som vill betyga den avlidne och hans familj sin aktning för ett märkligt livsverk »i den lidande mänsklighetens tjänst«, som det står på en minnestavla på Westerlundska gården i Enköping.

Sextio år efter begravningen, den 4 juni 1984, bildades Westerlundsällskapet på initiativ av bl a journalisten Hasse Eson, landstingsrådet Bengt Björkman, klinikchefen Anders Parrow, direktören Arne Samuelsson och Westerlund-ättlingar som den svenska grenen av familjen Tolstoy. I dag har sällskapet cirka 700 medlemmar (www.westerlundsallskapet) och en betydande aktivitet året runt.

Sällskapet förvaltar Westerlundska gården, som ägs av Enköpings kommun. Med ordföranden kirurgöverläkaren Bert Nilssons ord är gården i dag ett personhistoriskt, ett lokalhistoriskt och ett medicinhistoriskt museum. Dessutom finns en Storlien-förening, som bevarar minnet av doktor Westerlund som varje sommar tog sina patienter med på uppbyggliga fjällturer och initierade det som sedan skulle bli Storliens högfjällshotell.

Ernst Westerlunds biografiska data är lättöverskådliga. Han föddes i en prästfamilj i Öregrund 1839 och skickades redan vid 8 års ålder tillsammans med en bror till Uppsala för skolgång. Han blev sedermera informator hos familjen Floderus på gården Halmbyboda, där han fann sin blivande fru Nina. De fick så småningom två döttrar, varav den yngsta, Dora, efter att ha följt med sin far på sjukbesök till Leo Tolstoj i Ryssland, kom att gifta sig med den store författarens son.

Ernst Westerlund utbildade sig till läkare i Uppsala och deltog som frivillig i dansk-tyska kriget 1864, vilket finns skildrat i ett medicinhistoriskt arbete om svenska läkare i utrikes tjänst [1].

(Se också Läkartidningens artikel i nr 18/2010.) Westerlund fick ett resestipendium till Wien och Paris på sex månader, bland annat för vistelse hos Péan. Det stimulerade säkert hans intresse för kirurgin men kan också ha lagt en grund för hans senare intresse för psykiatri och de nya neurosjukdomarna.

Våren 1867 avslutade han sina studier i Uppsala och sökte och fick ett vikariat som stadsläkare i Enköping, där den tidigare stadsläkaren hastigt hade avlidit. Den 17 maj var Allmänna rådstugan samlad till val av ny stadsläkare. Bland elva sökande erhöll Ernst Westerlund flest röster, trots att han var yngst. Enköpings Weckoblad ville då »lyckönska hr Westerlund till en så hastig befordran efter nyss avslutad kurs, och att i staden inom en tid af endast tolv dagars praktik hafva eröfrat så stora sympathier«. Även om valet överklagades och tidningspolemik utbröt (valet fastställdes först i januari 1868), skulle Ernst Westerlund visa sig motsvara de högt ställda förväntningarna.

Ernst Westerlunds liv har beskrivits av flera samtida personer. Ernst Beckman (1850–1924) var chefredaktör för Aftonbladet och skrev en lång artikel om doktor Westerlund i Ord och Bild redan 1896 [2]. Den bidrog till att stadfästa hans rykte som »Sveriges mest berömda och, i förbigående sagdt, lika anspråkslösa som ryktbare läkare«.

Jakob Billström (1880–1953) hade arbetat som biträdande läkare till Westerlund i Storlien och skrev en levnadsteckning i Hygiea efter hans död 1924 [3]. Där beskriver han ingående bakgrunden till Westerlunds arbete med neurosjukpatienterna samt hans gränslösa arbetsförmåga: cirka 60 patienter per dag på mottagningen och cirka 300 patienter på de olika sjukhemmen, som han hade inrättat runt om i Enköping. På somrarna tjänstgjorde han som bataljonsläkare i Uppsala och kunde då bo på sin lantgård Halmyboda, när han inte for till Storlien med sina patienter. Ernst Westerlund och hans familj har inkorporerats i en pedagogisk beskrivning av odalmannen och godsägaren herr Wester och hans familj av författaren Cecilia Bååth-Holmberg [4].

Stina Palmberg var själv patient hos Westerlund och har skrivit den mest personliga berättelsen om Ernst Westerlund. Tack vare hans ordination, som bestod i att hon skulle ta sig an en liten handikappad gosse, inspirerades hon att välja läraryrket och blev skollära och reformpedagog. Hon gav ut ett par mycket uppskattade böcker om barnuppföstran, och hennes bok om Ernst Westerlund är fortfarande rolig att läsa. Den har nyligen återutgivits av Westerlundsällskapet [5].

På senare år har barnpsykiatern Gregor Katz skrivit ett par artiklar om Ernst Westerlund – Enköpingsdoktorn [6, 7]. Westerlunds betydelse för arbetsterapiens utveckling i Sverige har också framhållits [8].

I Sveriges läkarhistoria [9] beskrivs Ernst Westerlunds liv som stadsläkare i 18 år och militärläkare i 30 år men framför allt som enskild praktiker under ett halvsekel. Han »vann en berömmelse och en popularitet, som kommit få till del. 'Enköpingsdoktorn' var under flera decennier en man känd över hela Sverige och sökt av sjuka i hela landet, ja även långt utanför detsamma«.

Westerlund var alltså kunnig i skolmedicinen och skrev ett antal rapporter till Upsala Läkareförening om enskilda patientfall ur sin stora praktik. Bland annat presenterade han tre leprapatienter, som han behandlat med salicylsyrat natron, ett kejsarsnitt komplicerat av en bäckentumör och ett fall vaginalatresi [10–12].

Men det som framför allt gjorde honom berömd var hans förmåga att hjälpa neurasteniker, nervsvaga patienter, som reste från alla håll till den kraftfulle läkaren. Neurasteni var en ny diagnos, som innefattade en rad nervösa symtom och som först beskrevs av den amerikanske läkaren George M.

Beard 1880. I dag räknas den till det förra sekelskiftets kultursjukdomar, som idéhistorikern och professorn i medicinhistoria Karin Johannisson beskrivit [13]. I Westerlunds medicinska bibliotek hittar man ett antal franska, tyska och svenska skrifter om neurasteni, hysteri och andra besläktade lidanden.

De som kom till Enköpingsdoktorn var människor av alla kategorier, men en betydande andel var välbärgade personer, som led av trötthet och olika ångestsymtom. Många har försökt beskriva mötet med doktorn som, även om det måste ha varit kort, gjorde ett stort intryck. Billström citerar Westerlunds gamle vän och studiekamrat Waldenström att Westerlund handlade på grund av »detta något, som vi andra måste läsa oss till, men han ägde av naturen«.

Westerlund var ointresserad av psykoanalys men inspirerades i stället av Pierre Janet (1859–1947) och hans »analyse psychologique«. Inledningsvis ordinerades patienterna vila från alla störande irritationsmoment, och därefter stimulerades de genom en auktoritativ, ofta suggestiv omlärning (rééducation). Ett ofta citerat exempel är när Westerlund ordinerade översten med dödsskräck att arbeta i ett snickeri, där man tillverkade likkistor.

Ofta fick patienterna exakta direktiv om kost och fysisk aktivitet. Han individualiserade och följde upp sina ordinationer noga. Han gav ord på vägen, för att stärka patienternas vilja att bli bra. »Vi kommer att bli bra. Vi är redan bättre!« Metoden kallades regimterapi och arbetsterapi. Den påminner inte så lite om dagens kognitiva beteendeterapi.

En grundläggande tanke i regimterapin var att patienten själv måste vilja bli bra. Om patienterna inte ville följa ordinationerna, förklarade Westerlund att han inte heller kunde hjälpa dem. Westerlund hade ett utmärkt minne, och det är oklart om han förde några journaler. Men han kom ihåg sina patienter och deras respektive ordinationer och följde upp dem noga. Ibland brevväxlade han med dem under många år [14].

En mer kritisk synpunkt på denna terapi lämnas av kirurgen Ivan Palmer, som arbetade som ung läkarstudent med Westerlund i Storlien [15]. Han studerade i smyg den store läkaren för att försöka avslöja några av hans hemligheter. Westerlund var då närmare åttio år, och den unge studenten hade svårt att fördrå den dompterande makt Westerlund hade över sina patienter, ända tills han började skymta ett hjärta innanför skalet.

Flera har sökt efter Westerlunds journaler men inte hittat mer än begränsad operationsstatistik. Därför får det betraktas som ett fynd, när Landsarkivet i Uppsala visar sig ha Westerlunds första årsrapport som stadsläkare i Enköping för år 1869. Den är ovanligt detaljerad, vilket säkert beror på att han var angelägen att visa stadens styrelse att man hade valt rätt när man utsåg honom till stadsläkare, trots att han var yngst och knappt klar med sin utbildning. Hans följande årsrapporter är betydligt mer kortfattade.

År 1973 steg jag in på Lasarettet i Enköping som nyanställd underläkare på medicinkliniken. På sjukhusväggen hängde ett porträtt av doktor Westerlund med en bister uppsyn. Då visste jag inte att han hade opererats för harmynthet, vilket bidrog till det barska utseendet.

Det dröjde inte länge förrän jag insåg att sjukvården i Enköping fortfarande var präglad av den anda som förknippades med Enköpingsdoktorn Ernst Westerlund, då avliden sedan 50 år. I de otaliga berättelserna om honom var det ständigt vissa omdömen som återkom: han kunde lyssna på sina patienter, han förstod snart vad det var för fel, han fann alltid den rätta, ofta okonventionella behandlingen, han arbetade outtröttligt och hade alltid sina patienters bästa för ögonen. Fortfarande är det vanligt att människor i Enköping citerar doktor Westerlund: »Att vila är att göra något annat.«

I september 1978 fick jag ett brev från Thore Floderus, bibliotekarie i Enköping och namne och ättling till Westerlunds sväger, som efterträdde Westerlund som sjukhusläkare 1886.

Thore Floderus den yngre hade skapat en förteckning över doktor Westerlunds medicinska bibliotek, som efter hans död 1924 hade förvarats hos doktor Axel Wersén, Drottningholm, och sedan återförts till Enköping 1973 [16]. I brevet ställdes frågan »Vad gör en läkare 1978 för reflektioner vid en granskning av listorna?« Vi träffades flera gånger och diskuterade westerlundiana och kunde så småningom glädjas åt att bokbeståndet kunde räddas ur en fuktig källare till det blivande Westerlundmuseet i Enköping.

Min reflexion blev förstås att ett sådant bibliotek berättar mycket om en vanlig doktors vardag för hundra år sedan. En stor andel av volymerna utgörs av kirurgi, gynekologi och obstetrik. Psykiatrin är ganska väl representerad, men det som lade grunden till Westerlunds berömmelse som neurosläkare förklaras inte av böckerna utan av hans egen starka personlighet. Den kunde han använda med den skolmedicinskt utbildade läkarens nyvunna auktoritet i en tid som kännetecknades av modernitetens genombrott med en borgarklass som lätt ådrog sig tidens nervösa sjukdomar, som hade råd att vistas månadsvis på olika kurorter, färdas med snabba tågförbindelser och med en längtan att få uppleva miraklet: att träffa Läkaren som kunde läka den sårade själen.

Med tanke på att det finns åtskilliga dokument bevarade från denna medicinhistoriskt högtintressanta period, vore det värdefullt att försöka göra en modern biografi över Ernst Westerlund, där hans liv och verk kan skildras både i ljuset av hans egen samtid och med perspektiv på vad som sedan hände med befolkningens hälsa och hälso- och sjukvårdens utveckling.

Märkligt nog finns en berättelse om hur Ernst Westerlund dog bevarad på ett ljudband från 1974. Det är hans myndling, sedermera bank- och gymnastikdirektören i Enköping, Karl Arosenius (1886–1981), som berättar om när han kallades till Westerlunds dödsbädd:

»Jag var närvarande när Ernst Westerlund dog. Det var hans dotter Dora Tolstoy och jag som var närvarande utom döden. Vi satt och småpratade och skämtade som vanligt. Han låg och rökte en stor svart cigarr, och när den var halvrukt gav han ifrån sig den och sa: Dora, läs Fader vår nu, för sen ska jag dö. Hon läste Fader vår. Han vände sig mot väggen och dog lugnt« [17].

The Swedish physician Ernst Westerlund (1839-1924) was known as The Miracle Doctor by his many patients. He lived in the small town of Enköping, 100 kilometers from Stockholm, and he became famous far beyond the borders of Sweden. He was a well educated surgeon and internist, but his fame spread due to a remarkable ability to help patients suffering from neuroses. He had a huge out-patient clinic and he worked all the time: "To rest, is to do something else!" was one of his many bon mots. He was appointed Doctor Honoris Causae at the universities of Lund and Uppsala. His funeral was a national event, and his name is still associated with a flower, a medical history museum, and an active society in the town of Enköping.

1. Gustafsson T, Nilsson PM. De svenska frivilliga läkarna i dansk-tyska kriget 1864. Svensk Medicinhistorisk Tidskrift 2009. www.medicinhistoria.nu

2. Beckman E. En läkare. Ord och bild 1896;5:481-495 samt Beckman E. En läkare. Ur Minnesbilder (s 86-110). Birkagårdens förlag. Stockholm 1902.

3. Billström J. Ernst Westerlund. Minnesord vid Svenska Läkaresällskapets sammanträde 2/7 1924. Särtryck ur Hygiea LXXXVI;(86) 3:6-90,1924.
4. Bååth-Holmberg C. Skogsboda gård. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1908.
5. Stina Palmborg. Ernst Westerlund. Enköpingsdoktorn - en läkekonstens storman. Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm 1939. Bearbetad och reviderad version av fjärde upplagan tryckt 1941. Förlag ISALAR HB. Enköping 2008.
6. Katz G. Ernst Westerlund - Enköpingsdoktorn Sveriges på sin tid mest anlitade läkare. Nordisk Medicinsk Årsbok. 1990;139-155
7. Katz G. Medicinen doktor Westerlund. Gregor Katz och Westerlundsällskapet, Enköping 1998.
8. Jonsson H. Ernst Westerlund, aktivitetsdoktorn. Socialmedicinsk tidskrift 1993; 7-8:399-407.
9. Sveriges Läkarkonferens. Fjärde följden, 1935:127-8
10. Westerlund E. Ett nytt medel mot Elephantiasis Graecorum. Upsala Läkareförenings Förhandlingar, Band XVI,1, 1880.
11. Westerlund E. Sectio caesarea. Hygiea XLIII, s. 630, 1880.
12. Westerlund E. Atresia vaginae congenital et retentio mensium. Hygiea XLIV, s. 691, 1880.
13. Johannisson K. Medicinens öga. Norstedts. Stockholm 1990, s. 99-125.
14. Katz G. Doktor Westerlunds brev till Augusta Jansson. Gregor Katz och Westerlundsällskapet, Enköping 1998.
15. Floderus T. Ernst Westerlunds medicinska bibliotek. Manuskript.
<http://www.westerlundsallskapet.se>.
16. Palmer I. Foga samman. Episoder kring kirurgi, krig och blommor. Bonniers, Stockholm 1967.
17. Arosenius K. Avskrivet från ljudband inspelat 1974, Odd Fellows, Enköping.

»Enköpingsdoktorn« Ernst Westerlund betraktades nästan som en trollkarl av sina patienter. Han blev också världsberömd.

»Att vila, är att göra något annat!«

Kommentarer till Läkartidningens artiklar på nätet

Det finns inga kommentarer till denna artikel.